

Makale Geliş Tarihi: 24.12.2018
Kabul Tarihi: 31.05.2019

SOSYO-EKONOMİK KALKINMADA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÖNEMİ¹

Doç. Dr. Zafer KANBEROĞLU
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü,
zkanberoglu@yyu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4440-4133

İbrahim YILDIRIMÇAKAR
Atatürk Üniversitesi Doktora Öğrencisi,
ibrahimvanli.2156@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1933-9798

Öz

Sanayi devrimiyle başlayan küreselleşme, ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılığı görünür şekilde artırmıştır. Gelişmişlik seviyelerinin farklılaşmasına bağlı olarak her dönem farklı yapıların etkin olduğu süreçler yaşanmıştır. Gelişmenin ilk evresinde fiziki unsurlar etkin iken özellikle ikinci küreselleşme evresi ile birlikte beşeri unsurlarının hâkim olduğu bir süreç yaşanmıştır. Fiziki ve beşeri unsurları kalkınmada etkin olarak kullanan devlet dışında kurum ve kuruluşlarda gelişme için çaba sarf etmiştir. Bu kuruluşlardan biri de sivil toplum kuruluşlarıdır. Sivil toplum kuruluşları, iktisadi, sosyo-kültürel, bireysel gibi temel işlevlerinin olmasından dolayı kalkınma politikalarında yararlanılması gereken önemli kuruluşlardır. Bu çalışmada sosyo-ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşlarının önemi teorik olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kalkınma Teorileri, Sivil Toplum Kuruluşları

THE IMPORTANCE OF CIVIL SOCIETY ORGANIZATIONS IN SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract

Globalization, which started with the industrial revolution, increased the differences in the development levels of the countries. Due to the different levels of development, there have been processes in which different structures were active in each period. While the physical elements were

¹ Bu çalışma İbrahim Yıldırımçakar tarafından hazırlanan “Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Van Örneği” adlı Yüksek Lisans tezinden derlenmiştir.

effective in the early stages of development, the process of the second globalization phase was dominated by the human elements. It has made efforts for development in institutions and organizations outside the state that use physical and human elements effectively in development. One of these organizations is civil society organizations. Civil society organizations, economic, socio-cultural, individual due to the basic functions of development policies are important organizations that need to be used. In this study, the importance of non-governmental organizations in socio-economic development has been examined theoretically.

Keywords: Development, Development Theories, Civil Society Organizations

Giriş

İnsanoğlu tarihin ilk dönemlerinde avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşamaktaydı. Zamanla yerleşik düzene geçen insanoğlu doğaya egemen olmaya başladı ve doğadaki yabani hayvanları ve bitkileri evcilleştirmeye başladı. Avcılık ve toplayıcılık şeklindeki yaşam tarzı zamanla değişmeye başladı. Yerleşik yaşam biçimine geçen insanoğlu, toprağı ekip biçmeyle üretim aşamasına geçerek, sosyo-ekonomik yapıda önemli gelişmeler meydana getirdi. Zamanla gelişmeye başlayan sosyo-ekonomik yapı, yeni gelişmelere ve yapısal dönüşümlere de öncülük etmiştir. Sanayi devrimi bu önemli dönüşümlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sanayi devrimiyle başlayan küreselleşme, dünyayı hızlı bir şekilde etkilemeye başladı. Küreselleşmenin meydana getirdiği piyasa ekonomisinin hemen dünyadaki bütün ülkeleri bir zincirin halkası gibi bir birine bağlamayı başardığını söylemek mümkündür. Gelişen ve değişen dünya düzeni, ülkeleri gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkeler olarak gruplandırılmasına neden olmuştur. Söz konusu bu gruplandırmada temel ölçüt ekonomik kalkınma ve büyümedir. Özellikle ekonomik kalkınma, küreselleşmeyle daha da önem arz etmeye başlamıştır. Ülkelerarası ekonomik kalkınma farkının giderek derinleşmesi, iktisatçıları bu farklılığın temel nedenini sorgulamaya yöneltmiştir. Ülkelerarası gelişmişlik farklarına iktisatçılar tarafından geliştirilen kalkınma teorileri ile çözümler üretilmeye başlanmıştır. Kalkınmanın ilk aşamalarında baş aktör fiziki kaynaklar kabul ediliyordu. Fakat sosyo-ekonomik yapıda önemli dönüşümlerin yaşanmasıyla birlikte, beşeri unsurlarında kalkınma politikalarında önemli olduğu görülmeye başlandı. Söz konusu beşeri unsurlar içerisinde sivil toplum kuruluşlarının çabaları da yer almaktadır. Günümüzde sosyo-kültürel, bireysel ve iktisadi işlevleri ile toplumsal yaşamda önemli çalışmalar yapan sivil toplum kuruluşları, ekonomik kalkınmaya önemli katkılarından dolayı ülkelerin ekonomi

politikalarında başvurdukları önemli araçlardan biri olarak kabul edilmektedir.

AMAÇ

Çalışmanın amacı, küreselleşen dünya düzeni ile birlikte dünyadaki bütün ülkelerin ortak sorunu olmaya başlayan kalkınma kavramına dikkat çekmektir. Bu noktadan hareketle kalkınmanın sağlanması için, ekonomik politika uygulamalarında önemli bir araç olarak kullanılan kalkınma teorilerine teorik bir çerçeve içinde yaklaşmaktır. Kalkınma teorileri ile birlikte, son dönemlerde önemi gittikçe artan sivil toplum kuruluşlarını da kalkınmada önemli bir araç olarak ele almak gerekmektedir. Soyo-ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşlarının önemli işlevlerinin olmasından dolayı, ülkelerin politika uygulamalarında faydalanması gereken önemli kuruluşlar oldukları söz konusu çalışmamızda vurguladığımız önemli noktalardan bir tanesidir.

KAPSAM

Çalışmamızın kapsamı değişen dünya düzeni ile birlikte önemli bir sorun olmaya başlayan kalkınma kavramını, kalkınma teorilerini ve sivil toplum kuruluşlarının tarihsel gelişimini ele alarak kapsamlı bir şekilde anlatmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmamız genel anlamıyla sosyo-ekonomik yapı ile ilgili teorik bir çerçeve içermektedir. Bundan dolayı, çalışmamız kalkınma kavramı ve sivil toplum kuruluşlarına teorik çerçevede yaklaşarak bir nitelik özelliği taşımaktadır.

I. Kalkınma Kavramı ve Teorilerine Genel Bakış

Kalkınma, üretimin veya kişi başına gelirin yükselmesi yanında sosyo-ekonomik ve kültürel yapıda değişme ve gelişme anlamına gelmektedir. Bir başka tanımda kalkınma kavramı, geniş etkiye sahip yatırım projeleri ile geniş ölçekli kamu ve özel kurumlar aracılığıyla bu yatırım projelerinin dengeli bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak. (Kargı, 2009: s.21) Bu tanımlardan hareketle kalkınma kavramını, bireylerin refah seviyelerini artırmak için siyasal iktidarın belli ekonomik politikaları izleyerek, toplumun yapısını değiştirmeyi amaçlayan ve bu açıdan hem ekonomik hem de toplumsal bir süreç olarak tanımlamak mümkündür.(Çakmak, 2008: s.36)

Küreselleşen dünyayla birlikte gelişen piyasa ekonomisi bütün dünyada etkili olmaya başlamıştır. Gelişen piyasa ekonomisiyle

beraber kapitalist düzenin de gelişerek dünya ekonomisine egemen olmaya başladığını söylemek mümkündür. Kapitalist düzen ve piyasa ekonomisi, gelişmeye elverişli ülkelerde daha etkili olmaya başlayıp ve söz konusu bu bölgelere hem fiziki hem de beşeri sermaye aktararak bu bölgelerin daha da gelişmesini sağlamıştır. Bu durum dünyada kutuplaşmaya ve ülkelerin gelişmiş ve gelişmemiş ülkeler olarak gruplandırılmasına neden olduğunu söylenebilir. Piyasa ekonomisi ve kapitalist düzenin neden olduğu bu geri kalmışlığa çözüm olarak kalkınma kuramları geliştirilmiştir.(Yavilioğlu, 2002: s.55)

Geri kalmış ülkelerin neden geri kaldıkları ile ilgili sorunlarla ilgilenen ilk grup kalkınma teorileri dengeli kalkınma teorileridir. Dengeli kalkınma teorileri bir denge halini ifade etmektedir. Dengeli kalkınma teorilerine katkı yapan iktisatçılardan biri **P.N. Roosenstein-Rodan'dır**. Onlara göre geri kalmış bölgelerin önündeki engel, milli gelir düşüklüğüne bağlı olarak talep darlığı yaşanmasıdır. Bu bölgeler coğrafi olarak büyük, nüfusu yoğun, üretimi ve sermaye miktarı az olan bölgelerdir. Ona göre geri kalmış bu bölgelerin kalkınabilmesi için iki seçenek vardır: İlk seçenek, geri kalmış bölgelerde bulunan emek fazlasını, sermayenin fazla olduğu gelişmiş bölgelere kaydırılmasıdır. İkinci seçenek ise geri kalmış bölgelerin kalkınması için geri kalmış bölgelere sermayenin aktarılmasıdır.(Yavilioğlu, 2002: s.55) Dengeli kalkınma modellerini geliştiren iktisatçılardan bir diğeri ise **H. Chenery'dir**. Chenery, az gelişmiş ülkelerin gelişmeleri noktasında dinamik etkileri analize alarak görüşlerini ortaya atmıştır. Chenery'e göre, optimal kaynak dağılımı ile piyasa mekanizması arasında var olan ilişki az gelişmiş ülkelerde zayıf bir seviyededir. Ona göre bu ülkelerde piyasada var olan fiyatlar, sosyal maliyetleri karşılamakta yetersizdir.(Taban ve Kar, 2016: s.66-67)

Geri kalmış ülkelerin kalkınabilmesi için dengeli kalkınma için çalışmalar yapan iktisatçılardan bir diğeri ise **R. Nurkse'dir**. Nurkse fakirliğin kısır döngüsü olarak bilinen kuramı savunmuştur. Nurkse'e göre, kişi başına düşen düşük gelir düşük verimliliğe neden olmakta, bu düşük verimlilik sermaye yetersizliğini doğurmakta ve söz konusu yetersiz sermaye kullanımı ise düşük tasarruflara neden olmaktadır. Bu bir döngü şeklinde devam etmektedir. nurkse fakirliğin kısır döngüsünü hem arz hem de talep yönünden ele almaktadır.(Demir,2013: s.13) Dengeli kalkınma teorisyenlerinden bir diğeri ise **Lewis'dir**. Lewis'in 1954 yılında yayınlanan 'Sınırsız İşgücü İle Ekonomik Kalkınma' adlı çalışmasında, ekonomide birbirinden ve ekonomiden yalıtılmış ikili bir yapı olduğu ifade edilmektedir. Lewis kalkınmayı açıklarken, işgücünün sektörlere göre

dağılımı ile ülkenin gelişmişlik seviyesi arasında yakın bir bağın olduğunu ortaya atmıştır. Ona göre ülkenin gelişme seviyesinin yükselmesi ile işgücü, tarım sektöründen sanayiye doğru bir kayma yaşayacaktır. Bu ikili yapı kuramına göre, ekonominin dinamik büyüyen sanayi kesimi ihtiyacı olan işgücünü tarımsal kesimden temin etmesi olanaklı hale gelecektir. Tarımdan sanayiye kayan işgücü, zamanla sanayi sektörünün verdiği avantajlarla daha nitelikli bir hale gelecektir.(Tumalı ve Yılmaz, 2016: s.305)

Dengeli kalkınma teorisyenlerinin "*piyasada oluşacak herhangi bir dengesizlik durumu ekonomide oluşacak ilerlemeler ve gelişmeleri yavaşlatacaktır*" tezine karşı dengesiz kalkınma teorileri ortaya çıkmıştır. Söz konusu dengesiz kalkınma teorisyenlerinden ilki **A. O. Hirschman**'dır. Dengesiz kalkınma kuramının öncülerinden biri olan Hirschman'a göre iç piyasanın sınırlı olması, az gelişmiş olan ülkelerde çok sayıda sektörün birlikte çalışmasına olanak vermez. Piyasadaki bazı sektörlerin herhangi bir ekonomide gelişme potansiyeli daha fazladır. İlk aşamada sürükleyici gücü fazla olan sektöre olanak verilirse, ekonomik faaliyetlere bir canlılık ve hareketlilik gelecek ve ekonomi hızlı bir şekilde büyümeye ve gelişmeye devam edecektir. Hirschman'a göre sürükleyici gücü fazla olan bir sektöre öncelik verildiğinde, bu sektöre yapılacak bir yatırım tamamlayıcılık özelliği ile hareket edecektir. Faaliyet gücü yüksek olan bir ekonomiye yapılacak bir yatırım, dışsallık oluşturarak yeni yatırımları uyaracak ve ekonominin genişlemesine neden olacaktır. Bu model sektörler arası ilişkilere ve bu sektörlerin durumuna göre uyarlanmıştır. Netice itibarıyla bu modelde, potansiyeli yüksek olan sektöre öncelik verilmesi halinde zamanla büyüyen bu sektör bir itiş etkisi yaratarak piyasadaki diğer sektörleri de harekete geçirecek ve ekonomik kalkınmanın başlamasını sağlayacaktır.(Saraç, 2016: s.18) Bir diğer dengesiz kalkınma teorisyeni **Paul Streeten**'dir. Streeten'e göre, ekonomide meydana gelebilecek bir dengesizlik durumu, ekonomik gelişmeyi durdurmayacak aksine ekonominin daha da canlanmasına ve ekonomide geri kalmış alanların kalkınmasına neden olacaktır.(Yavilioğlu, 2002: s.21) Dengesiz kalkınma teorilerinden bir diğeri ise **F.Perroux'un Büyüme Kutupları Teorisidir**. Dengesiz kalkınma teorileri içerisinde lider çalışma olarak görülen büyüme kutupları yaklaşımını, François Perroux literatüre kazandırmıştır. Perroux 1950'deki ilk çalışmasında coğrafi değil ekonomik düzeyle ilgili olarak büyüme kutupları yaklaşımını gündeme almıştır. Fransız ve Belçikalı ekonomist ve plancılar tarafından daha sonra geliştirilen bu yaklaşım, bölgesel ekonomik kalkınma planlamasında yeni bir yöntem ya da strateji olarak dünya genelinde kabul görmüş ve

bölgesel kalkınmayla ilgili çalışmalara bir ivme kazandırmıştır. Mekân dengesi modeli olarak da kullanılan bu yaklaşımda, gelişme noktası sanayi olup ekonominin lokomotif sektörü konumunda yer aldığı ve yan sanayi ile diğer dallar aracılığıyla da tüm ekonomiyi kapsayarak kalkınmanın hızlandırılması sağlanacağı prensibinden hareket edilir.(Çiftçi, 2015: s.37)

Bu dönemde sanayileşme ile büyüme hemen hemen özdeş kabul edilmekte olup hedef de sanayi üretimini arttırmaktır, büyük endüstriyel komplekslerin cazibelerinin artıp işleyebilmeleri için de büyüme kutbunu oluşturan büyük kent merkezlerinde yığılmaların gerçekleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bölgesel politikalar yoluyla bu amacın gerçekleştirilmesi de kamu müdahalesi yoluyla ve yukarıdan aşağıya doğru şekillenerek yaygın hale gelmiştir. Perroux tarzındaki bölgesel büyüme modellerinde de işletme büyüklükleri, bilginin tasarım ve iletimi ile yeni teknolojilerden oluşan üçayaklı ölçümlerden yola çıkılmıştır. Dolayısıyla da bölgesel büyümede yüksek maliyetlerle karşılaşılacağından devlet müdahalesinde de bir zorunluluk meydana gelmektedir. Buna göre kamu yatırımlarının belirlenen birkaç kentte toplanarak yönlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu yaklaşıma bağlı olarak türetilen “kutup bölge” kavramı da, bölgesel merkezlerin cazibe merkezi haline gelmeleri ve kendi yüzölçümünde yer alan daha küçük bölgesel birimlerle etkileşim içinde olan dinamik bir kavram halini aldığını söyleyebiliriz.(Çiftçi, 2015: s.37)

Dengeli ve dengesiz kalkınma teorilerine ek olarak geliştirilen bir diğer kalkınma kuramı da **İktisadi Coğrafya Yaklaşımı**'dir. Keynes ve Neoklasik iktisat yaklaşımları temelde ekonomik gelişme üzerinde yoğunlaşmışlardır. Ekonomik aktörler genel itibarıyla, küçük, rasyonel kararlar alan ve kar amacı edinen birimler olarak analize dâhil edilmiş; bu ekonomik aktörlerin içinde bulunduğu sosyal ve politik yapılarının değişme fırsatlarının olmadığı ve en önemlisi de bu yapıların olmadığı kabul edilmiştir. İktisadi yaklaşımların yok sayıldığı bu yapıların aksine iktisadi coğrafya yaklaşımı bu yapıları yok saymamış, toplumsal hayatın içinde iktisadi hayatın var olduğu ve mekânsal bir boyuta sahip olduğunu kabul etmektedirler. Bu yaklaşıma göre toplu olarak ekonomik göstergelere bakmaktansa, ekonomik büyümenin temel yapısına bakmak ve mekânsal boyutlara göre ekonomik gelişmelerinin değerlendirilmesinin daha olumlu olacağı ifade edilmektedir.(Özgür, 2010: s.10)

II. Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum ile devlet arasında bir ayrım olmadığı ilkesi 18. yüzyıla kadar geçerliliğini korumuştur. Devlet ile sivil toplumu ayrılmaz bir bütün olarak gören bu yaklaşımın Aristo dönemine kadar uzandığını söyleyebiliriz. Siyasal toplumu tanımlamak amacıyla Aristo tarafından ele alınan "politik ekonomi" kavramında kurallar yasalar tarafından belirlenmiş olup, bu yasalarda eşit ve özgürlükçü bir kamu toplumu yapısından bahsedilmektedir. Toplum bu şekilde kamu toplumu şeklinde nitelendirmek o dönemde bir sivil toplum mensubu olmak aslında devletinde bir mensubu anlamına geliyordu. Aristo genel itibariyle adalet, özel mülkiyet ve aynı zamanda yasaların üstünlüğünü savunmuş, devleti bir tanrıya benzeterek, devletin amaçları doğrultusunda gerektiğinde hem kamusal alana hem de özel alanla birlikte bütün özel ve mahrem olan alanlara müdahale etme yetkisine sahip olduğunu ileri sürmüştür. Aristo'nun bu devlet yapısında birey, toplum ve ailenin özel hayatına yer verilmezdi. Aristo'ya göre devlet vardı ve devlet bütün toplumsal alanlara devletin amaçları söz konusu olduğunda karışabilirdi. Bu noktada devlet ile sivil toplum birbirlerine karşıt olan iki alan olarak görülmezdi.(Tamer,2010: s.91-92)

Tarihsel süreçte, sivil toplum kavramını dört evrede inceleyebiliriz. Her bir evrede bu kavrama atfedilen anlam, devlete referansla farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Buna göre sivil toplumun geçirmiş olduğu ilk aşama, devletin bir üyesi olma anlayışından kurtulmakla başlamaktadır. İkinci aşama ise sivil toplumun bir bağımsız grup olmasından dolayı kendini devletin faaliyetlerine karşı korumalarıdır. Üçüncü aşama, sivil toplumun toplumdaki çatışmaları önleyici bir rol alma bilincini taşımasıdır. Son aşama da ise sivil toplumun toplumdaki çatışmaları önleyici rolüne ilişkin devletin tepkisini çekme endişesini ifade eder. Sivil toplumun tarihsel süreçte geçirdiği bu evreler sivil toplumun daha fazla gelişmesine katkı sağlamıştır. Sivil toplumun geçirdiği bu dört evre hem sivil topluma atfedilen anlamı ifade etmekte hem de sivil toplum ile devlet arasındaki karmaşık olan ilişkiyi daha anlaşılır kılmıştır. Ayrıca sivil toplumun geçirdiği bu evrelere baktığımızda, sivil toplum ile devlet arasında sürekli bir ilişkinin olduğunu da görmemiz mümkündür. Sivil toplumun geçirdiği evrelerdeki bütün toplumsal düşünürler sivil toplumu kendilerine göre tanımlamışlardır. Bundan dolayı sivil toplum kavramını tek bir tanıma göre tanımlamak doğru olmaz. (Tosun,2013: s.42) Fransızca ve Latince kökenli olan "civil" kelimesinin anlamı daha çok medeni, kibar, görgülü ve şehirde yaşayan insanlarla ilgili olan, kırsal yerlerde, köylerde yaşayan

insanlarla ve dini, askeri birimlerle ilgili olmayan anlamında kullanılır(Aslan,2010:358). Sivil toplum, toplumdaki bireyler tarafından oluşturulan, serbest olarak örgütlenebilen, toplumda bir kolektif hayat tarzını oluşturan ve birey ile devlet arasında yer alan bir toplumsal yapılanma olarak ifade edebiliriz.(Tumay ve Okatan, 2015: s.323)

Küreselleşen dünyada sivil toplum kuruluşlarının hem ekonomik hem de sosyo-kültürel alanlarında önemi zamanla artarak devam etmektedir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarının kavramını öncelikli olarak belirtmekte fayda olduğunu düşünüyoruz. Sivil toplum kavramını hem dar anlamda hem de geniş anlamda tanımlanmıştır. Sivil Toplum Kuruluşları(STK) Batı kökenli önemli bir kavram olarak küreselleşen dünyada meydana gelen sosyal ve siyasal odaklı temel sorunları çözmeye çok önemli rolleri olan bağımsız kuruluşlar olarak ele alınmaktadır.(Toman, vd., 2013: s.4) STK kavramının kullanışı eski yunan toplum geleneğine dayanmakta ve toplumda liberalizmin hakim olup bütün kurumlarda bir işleyiş şekline dönüşmesiyle beraber modernleşen toplumlarda örgütlü bir yaşam şekline dönüşmüştür. Sivil toplum kuruluşları zamanla farklı kavramlar şeklinde kullanılmaya başlamıştır. Dünya genelinde 132 tane organizasyon 1910 yılında bir araya gelerek kendilerini Uluslararası Kuruluşlar Birliği şeklinde ifade etmişlerdir. STK'lar kamu ve özel sektörden sonra üçüncü bir sektör olarak son dönemlerde daha fazla üzerinde durulmuştur. STK'ların üçüncü bir sektör olarak bilinmesinin nedeni kar amacı gütmeyen ve gönüllü kuruluşlar olarak örgütlenmelerinden kaynaklanmaktadır. STK'lar birçok alanda yaptığı çalışmalarda gösterdikleri başarılarından dolayı profesyonel örgütler olarak da bilinmektedirler.(Toman, vd., 2013: s.4)

Geniş anlamda sivil toplum kuruluşları, sivil toplumun olduğu alanda faaliyetlerini gösteren ve yönetimin herhangi bir siyasi dalıyla ilgisi olmayan örgütlenmeleri ifade etmektedir. Sivil toplum kuruluşları resmi olarak hukuksal düzenlemelere uyan ve halkın çıkarlarını ön plana alarak örgütlendikleri için hem ulusal hem de uluslararası hukuk kurallarına bir aykırılık teşkil etmemektedir. Dar anlamda sivil toplum kuruluşları ise sosyal ve ekonomik kalkınmaya doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamak amacıyla gönüllülük prensibine uygun, yönetim sistemiyle bir bağı olmayan, yaptıkları faaliyetlerde kar amacı gütmeyen ve kişisel çıkarlara göre faaliyet göstermeyen kuruluşlardır.(Öner, 2001: s.58-59)

STK'ların tarihi gelişimine baktığımızda, tarihin ilk dönemlerinde insanlar yaşamlarını sürdürmek ve ihtiyaçlarını

karşılama için toplu bir şekilde yaşamışlardır. Tarihsel süreçte artan ihtiyaçlardan dolayı toplumda sınıfsal ayrımlar görülmeye başlanmış ve insanlar ortak çıkarları doğrultusunda örgütlenmişlerdir. Avrupa'da feodalizmin etkisi altında bazı tüccar ve meslek grupları kendi arasında anlaşarak birlikler kurmaya başladılar. Bu birlikler ile kendi can ve mallarını hem içsel hem de dışsal tehlikelere karşı korumayı amaçlıyordu. Böylece STK'ların şekli de aşamalı olarak oluşmaya başladı. Tarihsel süreçte uluslararası boyutta ilk sivil toplum örgütlenmesi, Britanya'da sömürgeciliğe karşı oluşturulan ve köleliğin kaldırılması için halkın birlikte hareket etmesidir. Köle olan insanların haklarının korunması, savunulması ve geliştirilmesi için yerel STK'ların birleşmesi ile sivil toplum kuruluşlarının gelişmesinin hızlandığını görmek mümkündür. Sanayi devrimine kadar olan dönemde devletin yoksul, kimsesiz insanlara yardım etmekte tam etkili olmadığı için yardıma muhtaç insanlara yönelik bir koruma sistemini 18.yüzyıla kadar yerel sivil toplum kuruluşları üstlenmiştir.(Engin, 2014: s.126)

11. yüzyılda, Avrupa'da feodalizm yönetiminden rahatsız olmaya başlayan insanlar, ticaretin gelişmesiyle birlikte kentlerde özgür insan profilini oluşturmaya başladılar ve tutucu aynı zamanda sert yönetim anlayışlı feodal lordların yerine, yeniliğe açık yumuşak yönetim modelini benimseyen ve insanlara farklı bir biçimde bakabilen tüccarlar kent toplumunu yeni kimliklerine kavuşturdular. Seyahat edebilme, çalışabilme ve ticaret yapabilme serbestliği içinde, özgür ve değişken bir sistem oluşturmaya çalışan tüccarlar, feodal beylerin karşısında "birlikten kuvvet doğar" sloganıyla örgütlenmeyi başardıklarını söylemek mümkündür. Tüccarlar istediklerini, savaş veya kaosa gerek kalmadan elde etmenin yollarından birinin örgütlenmek ve birlikte hareket etmek olduğunun fark ettiler ve "lonca" ya da "hanse" denilen birlikleri kurup yeni bir toplumsal düzen oluşturmuşlar.(Ergür, 2006: s.12) Non governmental organisation" ya da "NGOs" terimi 1945 yılında aktif olarak kullanılmaya başlandı. AB(Avrupa Birliği) üyesi olan ülkelerin hem siyasi hem de sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını belirlemek için ihtiyaç duyduğu gönüllü kuruluşlar, devlet dışı organizasyonlar olarak isimlendirilmiştir. Ayrıca STK'lar ilk olarak 1840'larda kölelik karşıtlarının kölelerin ve tüm toplumun haklarını korumak ve toplumun temel sorunlarını çözmek için İngiltere'de örgütlendikleri bilinmektedir.(Utuk, 2014: s.25) Sivil toplum kuruluşları, insan hakları konusunda gösterdikleri önemli çalışmalar ile ülkenin sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve demokrasi alanlarında da tarihsel süreçte önemli görevler üstlenmişlerdir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin

kalkınma programlarında yararlandıkları önemli kuruluşlar oldukları bilinmektedir.(Clarke, 1998: s.50)

Sivil toplumun ön plana çıkabilmesi ve sivil alanın oluşturulması için ekonomik, siyasal, kültürel bazı ön koşullara ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca devlet deolojik değil bir hukuk devleti olması ve devlet ekonomik sosyal iktisadi faaliyetler içinde en az seviyede olmalıdır. Devlet sadece adalet, güvenlik ve savunma faaliyetleri ile ilgilenmeli geriye kalan alanları sivil unsurların denetimine bırakması gerekir. Bu kapsamda sivil toplumun beş temel ön koşula sahip olması gerekir. Bunlar “toplumsal farklılaşma”, “toplumsal örgütlenme”, “gönüllü birliktelik”, toplumsal düzeyde otonomileşme” ve “baskı mekanizmasıdır. Son dönemlerde sivil toplum ile devlet arasındaki ilişki tartışma konusu olmuştur. Sivil toplumun en önemli özelliklerinden bir tanesi olan kar amacı taşınamaması ve bireylerin özgürce örgütlenip, devletten bağımsız olarak hareket etmeleridir. (Yıldırım, 2003: s.229)

Ayrıca sivil toplum bundan başka özelliklere de sahiptir. Bu noktada bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Devletin iktidarını kontrol etme
- Katılım düzeyini yükseltme
- Demokratik davranışları geliştirme
- Toplum içindeki kutuplaşma girişimlerini azaltarak birliktelik duygusunu geliştirme
- Toplumda yeni siyasal liderlerin gelişmesinde etkili olma
- Siyasal partilerin demokratikleşmesini sağlama
- Bilgi düzeyinin toplumun geniş kesimine ulaşmasını sağlama
- Siyasal otoritenin halka karşı sorumluluk duygusunu geliştirme.

Sivil toplumun yukarıda belirtilen özellikleri ile toplumun hem ekonomik hem de sosyo-kültürel açıdan gelişmesinde önemli rol aldığı görülmektedir.(Yıldırım,2003: s.229)

Sivil toplum kuruluşları, toplumda gönüllü veya deneyimli insan gücünden yararlanarak, toplumda genel anlamda bir kamu baskısı yaratarak, genel araç olarak eğitimi etkili bir şekilde kullanarak bireylerin bilinç ve davranışlarının geliştirilmesi ve belirli hizmetleri yerine getirilmesi gibi bazı sorumluluklar üstlenir. (Velioğlu, 2009: s.45) Sivil toplum kuruluşları, sosyo-kültürel, politik, ekonomi, sağlık, turizm ve daha pek çok alanda bölgesel, ulusal ve uluslararası alanlarda faaliyet gösteren niteliklere sahiptirler. Sivil toplum kuruluşlarının ilk dönemlerde daha çok toplumsal yardımlaşma odaklı faaliyet gösterirken, daha sonraki dönemlerde bireysel, iktisadi ve kültürel alanlarda faaliyet göstermeye başladıklarını söylemek mümkündür.(Talas, 2011: s.391) Sivil toplum

kuruluşlarının işlevleri, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitenin belirlemiş olduğu tanımları ve sivil toplum kuruluşları ile ilgili yapılan çalışmalarda elde edilen bilgiler çerçevesinde sivil toplum kuruluşlarının fonksiyonlarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Toplumda bir duyarlılık oluşturarak toplumun taleplerini kamuya iletmede bir aracı görevi üstlenmek,
- Toplumda bir çoğulculuk yapısını meydana getirmek ve birlikte hareket etme duygusunu geliştirerek toplumu piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur olmak.
- Kendi içlerinde oluşturdukları katılımcı ve çoğulcu bir kültürle beslenmiş ve aynı zamanda yönetim deneyimi de edinmiş bireylerin yetişmesini sağlamak.
- Pilot projeler üretmek, bu projelere kaynak bulmak ya da bu projeleri uygulamaya geçirmek yoluyla eğitim, sosyal refah ve istihdam konularında hükümet politikalarına paralel ya da alternatif sorumluluklar almak.(Talas, 2011: s.391)

Sivil toplum, devlet ile bireyler arasındaki ilişkilerde birbirlerinden bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren, dernek, vakıf, sendika, grup ve medya gibi kurumlardan meydana gelmektedir. Bunların biri sivil toplum kuruluşu olarak isimlendirilen örgütlü vatandaş grupları; halkın, devlet ve siyasal otoritelerin politikalarını etkilemesini olanaklı hale getirmektedir. Böylece devlet kuruluşlarının topluma hâkim güç olma eğilimine engel olmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte vatandaş grupları, modern demokrasinin temel ayaklarından biri olan kurumsallaşmış siyasal partilere de çok önemli destekleri olduğu bilinmektedir. Bireylerin özgür bir şekilde kendilerini ifade edebilecekleri sosyal bir ortam, özgür bir ekonomi politliğini gerektirmektedir. Ekonomik faaliyetlere özgürce katılabildiği, iktisadi olarak kendi kendilerine yetebildiği, bir grup ya da çevreye bağımlı hissetmedikleri koşullarda, bireylerin örgütlenmesinden bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, sivil toplumun özgür bir şekilde örgütlenebilmesi ve devlete bağımlılık arz etmemesi, özel mülkiyete dayanan piyasa ekonomisinin de olması gerektirmektedir.(Uluç, 2012: s.7-8)

Sivil toplum kuruluşlarının işlevlerini, demokratik bir düzenin ve demokratik işleyiş mekanizmalarının varlığı temel veri olarak kabul edilmek suretiyle başlıca iki başlıkta incelemek mümkündür. Bu işlevlerden birincisi sivil toplum kuruluşlarının, hem örgüt içi yapıları itibarıyla hem de bizzat var olmaları nedeniyle, çoğulcu bir toplum yapısının oluşmasında önemli ve etkili bir işlevi vardır. İkinci işlev

ise, sivil toplum kuruluşlarının, gerek devlet aygıtının gerçekleştirmeye çalıştığı uygulamalara gerekse pazar ekonomisinin bazı mekanizmalarına karşı toplumu koruyucu tampon olma görevi gibi önemli bir işlevi üstlenmesidir. Devlet aygıtının uygulamalarına karşı tampon olma işlevi, iki farklı yoldan yürütmektedir. Öncelikle, idare aygıtının uygulamaya koyduğu politikaların toplum tarafından benimsenmesi, bu politikaların sivil toplum kuruluşları tarafından savunulması halinde çok daha kolay gerçekleşmesi söz konusudur. Sivil toplum kuruluşları bireylerin aktif katılımını sağlamak suretiyle, bunu, piyasadaki metalaşmaya ve egemen piyasa değerlerine karşı dengeleyici bir unsur haline dönüştürür. (Yatkın, 2013: s.165)

Bireyler, sivil toplum kuruluşları bünyesinde birlikte faaliyette bulunup ve karşılıklı olarak birbirilerini etkiledikleri için bireylerde genel bir ifadeyle 'biz' ve 'aidiyet' duygusu gelişmektedir. Yani onların artık bir topluma ait olma duygularında ve davranışlarında bir gelişme söz konusu olmaktadır. STK'ların toplumdaki bu kültürel etkilerinin yanında toplumda bazı etik değerlerinde koruyucusu olma rolleri vardır. Sivil toplum kuruluşları, bağlı olduğu toplumun yani destek gördüğü toplumun bazı milli değerlerini de göz önünde bulundurup ona göre faaliyet mekanizmasını geliştirmesi gerekmektedir. Fakat STK'ların bu toplumun gelenek ve görenekleri dikkate alıp tek tip bir toplumsal yapının oluşmasına engel olması gerekir. Böylesi bir toplumsal yapının oluşması sivil toplum kuruluşlarının var olma sebebine aykırı olacaktır. Çünkü sivil toplum kuruluşlarının sadece tek bir topluma değil tüm topluma hitap etme özelliği vardır. Sivil toplum kuruluşları özgür bir ortam yaratarak bireylerin kendi kültürel değerlerini yaşamasına ve kendilerini istedikleri gibi ifade etme olanağı sağlayan demokratik kuruluşlardır. Bu noktada sivil toplum kuruluşlarına birçok sorumluluk yüklenmektedir. (Yatkın, 2013: s.165) Sivil toplum, devlet ile bireyler arasındaki ilişkilerde birbirlerinden bağımsız bir şekilde faaliyet göstererek, bireyle devlet arasında düzenleyici bir rol alarak farklı şekillerde ve birbirinden bağımsız bir biçimde dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler, meslek kuruluşları vb. şekillerde örgütlenmektedirler.

III. Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Önemi

II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomisinde meydana gelen yıpranmaları gidermek ve kalkınma da bir süreklilik sağlamak amacıyla gerek varlığını koruyan gerekse bağımsızlıklarını kazanan devletler kalkınma politikalarına ayrı bir önem verdikleri görülmüştür. Bu bağlamda iktisatçılar da ekonomik kalkınmanın sağlanması için

bazen birlikte bazen de ayrı olarak farklı politika ve teoriler ortaya atmışlardır. Ekonomik kalkınmanın sağlanması için söz konusu iktisatçılar özellikle bölgelerarası kalkınmışlık farklarını gidermek amacıyla bölgesel kalkınma teorilerini geliştirmişlerdir.(Doğan, 2011: s.56) Değişen ve gelişen dünya düzeninde, sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması için iktisatçıların yukarıda bahsi geçen kalkınma teorileri geliştirmesinin yanında hem devlet hem de girişimciler insan kaynağına sahip olan yeni eğilimlere yönelmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları, sosyo-ekonomik yapıdaki değişimlere yakından ilgili olan kuruluşlar olması nedeniyle, bu eğilimlerin odak noktası haline geldiğini söylememiz mümkün olmaktadır.(Streeten, 1997: s.197)

Küreselleşmenin ilk evrelerinde ekonomi politikalarında genellikle fiziki unsurlar kullanılırken, gelişen ve hızlı bir şekilde dönüşüm yaşayan sosyo-ekonomik yapıda beşeri unsurlarında kullanılmaya başladığını görmek mümkündür. Ekonomik kalkınma noktasında yararlanılan söz konusu beşeri unsurlardan en önemlisi sivil toplum kuruluşlarıdır. Son dönemlerdeki ilginç değişimi yansıtan sivil toplum olgusu, ekonomiden politikaya, kültürden sosyal hayatın bütün yönlerine kadar geniş bir yayılma alanına sahip olmaya başlamıştır. Sivil toplum kuruluşları, ekonomik kalkınma politikalarında devletin destekleyicisi konumunda olan önemli kuruluşlardır. Bu noktadan baktığımızda sivil toplum kuruluşları hem dünya genelinde hem de geri kalmış yoksul ülkelerde, gerekli lojistik desteği sağlayarak, bir sosyal amacını da sağlamakla görevli önemli kuruluşlar olduğu da unutulmamalıdır.(Werker ve Ahmed, 2008: s.2) Kar amacı gütmeyen örgütlenen STK'lar sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik yapının gelişmesinde etkili kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu bireysel, iktisadi, kültürel vb. temel işlevlerinden dolayı kalkınmanın sağlanmasında merkezi yönetimin yararlanması gereken önemli sosyal örgütlerdendir.(Özer, 2008: s.96) Örgütsel bir yapıya sahip toplumlarda temel öge "birey" kavramının tanımlanması ve doğru bir şekilde anlaşılmasıdır. Bu bağlamda birey özgür bir şekilde düşünen insan demektir. Sivil toplum kuruluşları da özgürce düşünen bireylerden oluşmaktadır. Özgür bireylerden oluşan sivil toplum kuruluşları, toplumun faydası için düşünen, hareket eden, sorgulayan ve bireye verilenlerle yetinmeyerek toplumsal yapının hem sosyo-kültürel olarak hem de sosyo-ekonomik olarak gelişmesine katkı sağlayan önemli kuruluşlardır. Sosyo-ekonomik yapının gelişmesinde önemli katkıları olmasında hiç şüphesiz sivil toplum kuruluşlarının önemli bazı işlevlere sahip olmasındandır. Sivil toplum kuruluşları, toplumun her

alanında öne çıkmasında da söz konusu işlevler etkili olmaktadır. Sosyo-ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşlarının önemli bir araç olarak görülmesinde şu etkenler önemli rol oynamaktadır:

-STK'ların yaptıkları çalışmalarla demokrasinin gelişmesine yardımcı olmaları,

-STK'ların toplumundaki bireylerin ulaşmayı arzuladıkları temel hedefler yönünde, ülkeyi yöneten siyasal iktidarı, sosyo-ekonomik politikalarda karar almasını etkilemeleri,

-STK'ların devlete karşı toplumu koruma görevini yerine getirerek, devleti denetleme gücüne sahip olmaları,

-STK'ların bireylerin taleplerini dile getirerek bu taleplere devlet mekanizması ile birlikte çözüm aramaya çalışmaları,

-STK'ların bireylerin siyasi kültürlerinin gelişmesini sağlayarak bireylere siyasi deneyim kazandırmaları,

Sivil toplum kuruluşları esnek yapılı kuruluşlar olmaları nedeniyle, bireylerin sorunlarına yapısal çözümler getirebilirler ve bu sorunlar kapsamında projeler geliştirip bu projelere kaynaklar bulmaktadırlar. Sivil toplum kuruluşları ürettikleri bu projeler yardımıyla, istihdam, eğitim gibi toplumun sosyo-ekonomik sorunlarının giderilmesinde devlete yardımcı olmaktadır.(Yatkın, 2013: s.165)

Sivil toplum kuruluşları, toplumsal alanda demokrasiden siyasete, siyasetten ekonomiye, ekonomiden toplumun bütün katmanlarında etkili olan bireysel ve toplumsal kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşlarının yukarıda anlatılmaya çalışılan temel işlevlerinden dolayı, sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanmasında devletlerin yararlanılması gereken önemli kuruluşlar olduğu aşikârdır.

Sosyo-ekonomik kalkınmada sivil toplum kuruluşlarının önemi belirten yazında sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri olan Uyük (2014) Nijerya örneğinde STK'ların kalkınmadaki rolünü incelemiştir. Çalışma sonuçlarına göre Nijerya'da sivil toplum kuruluşlarının, ülkedeki insanlarla bir diyalog bloğu oluşturması, devletin desteğinin alınması durumunda ülkenin sosyo-kültürel ve ekonomik yapısında çok önemli gelişmeler olacağını tespit etmiştir.

Velioğlu (2009), çalışmasında sivil toplum kuruluşlarının batı dünyasında geçirdiği değişimi ele alarak, sivil toplum kuruluşlarının demokrasiye katkısını ele almışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre toplumun sosyo-kültürel ve siyasi yapısının gelişmesinde sivil toplum kuruluşlarına gerekli çalışma alanlarının açılması ve bu konuda devletin yararlanması gereken önemli kuruluşlar olduğu tespit edilmiştir.

Öner (2001), çalışmasında sivil toplum kuruluşlarının tarihsel süreçte geçirdiği değişimin üzerinde durmuş ve sivil toplum kuruluşlarını sosyal, kültürel ve iktisadi işlevlerinin üzerinde durmuştur. Söz konusu çalışmada, sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu işlevleri ile toplumun sosyo-ekonomik yapısında gelişmelere katkıda bulunduğunu tespit etmiştir.

Brinkerhoff (1999), çalışmasında dünya genelinde bütün ülkelerin ekonomik problemleri olmasına rağmen, ülkelerin devlet eliyle bu problemleri tek başına çözmesinin zor olduğuna değinmektedir. Devletlerin uyguladığı ekonomik kalkınma politikalarında üçüncü ve önemli bir sektör olarak gördüğü sivil toplum kuruluşlarına ihtiyacı olduğuna dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmada sonuç olarak, kalkınma politikalarında sivil toplum kuruluşlarının sahip olduğu önemli işlevlerinde dolayı her ülkenin faydalanması gereken önemli politika araçları olarak ele alınması gerektiğine değinmektedir.

IV. Sonuç

Küreselleşen dünyada günümüzde en önemli sorunlardan bir tanesi kalkınma ve kalkınmada bir sürekliliğin sağlanmasıdır. Dünya’da geri kalmış ülkeler kalkınmanın sağlanabilmesi için hem makro hem de mikro ekonomik düzeyde politikalar uygulamaya başlamışlardır. Bununla birlikte kalkınma olgusu sadece geri kalmış ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerinde arzuladıkları bir konudur. Ülkeler kalkınmanın sağlanması için sosyo-ekonomik yapılarına göre ekonomi politikaları uygulamak zorundadırlar. Çünkü ülke veya bölgenin sosyo-ekonomik yapısına göre uygulanacak ekonomi politikası daha olumlu sonuçlar verecektir. Son dönemlerde dünya gündeminde hiç düşmeyen sivil toplum kuruluşlarının, kalkınmanın sağlanmasında özellikle bölgesel kalkınma politikalarında önemli rol aldıkları açıktır. Sivil toplum kuruluşları, merkezi yönetimden uzak, gönüllülük esasına göre örgütlenen ve kar amacı gütmeyen kuruluşlar olmasından dolayı uygulanacak ekonomik kalkınma veya bölgesel kalkınma politikalarında yararlanılması gereken önemli kuruluşlardır. Sivil toplum kuruluşlarının sosyo-kültürel, bireysel ve iktisadi işlevleri olan kuruluşlar olması nedeniyle geniş bir yelpaze özelliği göstermesi noktasında boşluk dolduran kuruluşlar olduğu bilinmektedir. Bu bağlamda hükümetlerin uyguladığı ekonomi politikaları ülkenin her bölgesinde aynı seviyede ulaşmadığı zaman, sivil toplum kuruluşları bu boşlukları doldurarak kamu politikalarında yararlanılması gereken önemli ekonomik politika araçları konumundadır. Sivil toplum kuruluşları sadece iktisadi

işlevleri ile dikkatleri üzerine çekmemektedir. STK'ların örgütlenme şekilleri ile hem bireyin devlete hem de devletin bireye karşı sorumlu olduğunu hatırlatılmaktadır. STK'lar insan hakları, demokrasi, hukuk gibi toplumun temel bileşenlerinin de gelişmesine yardımcı olmaktadır. Bundan dolayı sivil toplum kuruluşları günümüz dünyasında kamu sektörü ve özel sektör dışında, gücü gün geçtikçe artan üçüncü ve önemli bir sektör olarak görülmektedir.

Kaynakça

- ASLAN, S. "Sivil Toplum ve Demokrasi",*Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:15, Sayı:2,2010, ss.357-374.
- Brinkerhoff, D. W. (1999), "State-Civil Society Networks For Policy Implementation in Developing Countries", *Review of Policy Research*, 16(1), 123-147.
- CLARKE, G. (1998). Non-governmental organizations (NGOs) and politics in the developing world. *Political studies*, 46(1), 36-52.
- ÇİFTÇİ, M. (2015). Interregional Economic Growth with The Theory of Growth Poles in Kazakhstan. *Eurasian Studies Journal*, 2(2), 29-47.
- ÇAKMAK, Ö.(2008), "Eğitimin Ekonomiye ve Kalkınmaya Etkisi", *D.Ü.Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:11, 2008, ss.33-41.
- DEMİR, M. Alper.(2013), *Kalkınma Teorileri Kapsamında Türkiye'de Ekonominin Planlı Dönemde Analizi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, İZMİR.
- DOĞAN, B. B.(2011), " Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkileri". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 41-83.
- ENGİN, M. Ali., "*Yoksullukla Mücadelede Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü*",Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı,ÇANAKKALE,2014.
- ERGÜR, E. Dursun.,"*Sivil Toplum Kuruluşları ve Kültürel Etkinlikleri*",Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,İlahiyat Anabilim Dalı/Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, İSTANBUL, 2006.

- KARGI, N., Bölgesel Kalkınma Yaklaşımlarındaki Gelişmeler ve AB Perspektifi Altında Türkiye'nin Bölgesel Politika Analizi, Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl:2, Cilt:1,Sayı:3, 2009, Pamukkale Üniversitesi İİBF-İktisat Bölümü, ss.20-40.
- ÖZER, M. Halis., "Günümüz İtibariyle Sivil Toplum Kuruluşlarının İktisadi ve Sosyal Fonksiyonları", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:7, Sayı:2, 2008, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. İktisat Tarihi, ss.086-097.
- ÖZGÜR, E. M. (2010). Bölgesel Kalkınma. *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih-Cografya Fakültesi Coğrafya Bölümü Ders Notları, 11*, 2013.
- ÖNER, Ş., Sivil Toplum Kuruluşlarının Yerel Demokrasi ve Katılım Algılamaları, **Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi**, Cilt:10, Sayı:2, 2001, ss.51-67.
- SARAÇ, A., Bölgesel Kalkınma Modelleri ve Güneydoğu Anadolu Projesi(GAP), Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2006, s.18.
- STREETEN, P. (1997). Nongovernmental organizations and development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 554(1), 193-210.
- TOSUN, M. (2013). *Sivil toplum kuruluşları ve yerel siyaset, sivil toplum kuruluşları yöneticileri üzerine bir değerlendirme: Uşak alan araştırması* (Doctoral dissertation, SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).105.
- TAMER, M. G. (2010). Tarihsel süreçte sivil toplum. *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27(1), 89-99.
- TUNALI, H. N., & YILMAZ, A. (2016), "Büyüme, Beşeri Sermaye ve Kalkınma İlişkisi: OECD Ülkeleri'nin Ekonometrik Bir İncelemesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(4), 295-318.
- TALAS, M., Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektif, **TÜBAR-XXIX**, Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bölümü, 2011, ss.388-401.
- TOMAN, M., AKYİĞİT, H., UYSAL, Ali. F., Türkiye'de Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Akşehir İlçesi Örneği, **Ulusal Kop Bölgesel Kalkınma Sempozyumu, KONYA, S.XX-XXX, ISBN:XXXXXX.2013**
- TABAN, S., KAR, M. (2016), *"Kalkınma ekonomisi" yıl:2016*, Ekin Yayınevi. ANKARA.

- ULUÇ, A.Vahap., "Birey ve Sivil Toplum İlişkisi Çerçevesinde Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Mukaddime, Sayı:6*, Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F Kamu Yönetimi Bölümü, 2012, ss.2-19.
- UTUK, İmeokon, The Role Of Non-Governmental Organizations(NGOs) in Participatory and Sustainable Rural Economic Development in Nigeria, *IOSR Jornual of Economicsand Finance(IOSR-JEF), Cilt:4, Sayı:1*, 2014, ss.22-30.
- YATKIN, A. (2013), "Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Katılımı: Elazığ Örnek Alan Araştırması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2).
- WERKER, E., & AHMED, F. Z. (2008). What do nongovernmental organizations do?. *Journal of Economic Perspectives*, 22(2), 73-92.
- VELİOĞLU, M.,*Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasi Üzerindeki Etkileri*, Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, KIRIKKALE, 2009.
- YILDIRIM, M., Sivil Toplum ve Devlet, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:27, Sayı:2*, 2003ss.226-242.
- YATKIN, A., "Bölgesel Kalkınmada Sivil Toplum Kuruluşları ve Kadın Katılımı: Elazığ Örnek alan Araştırması", Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:23, Sayı:2, 2013, ss.163-188.
- YAVİLİOĞLU, C.,*Geri Kalmışlık Olgusu ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*", *C.U. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2002, ss.49-70.
- VELİOĞLU, M., Sivil Toplum Kuruluşlarının Demokrasi Üzerindeki Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2009.